

А. Ю. Якимчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

А. Yakymchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of department of Public Administration and Local management, NUWMNRU, Rivne

NATIONAL BIODIVERSITY POLICY AS A FACTOR OF THE LIFE OF SOCIETY

Розглянуто основні положення здійснення державної політики загалом та державної політики збереження біорізноманіття зокрема. Досліджено основні інструменти здійснення державної політики, її характерні риси, базові суспільні принципи та основні етапи проведення. Особливу увагу автором приділено міжнародним конвенціям збереження біорізноманіття як важливому інструменту регулювання державної політики збереження біорізноманіття. Оскільки за масштабами та інтенсивністю використання ресурсів Україна випереджає всі розвинуті країни світу і займає перше місце в Європі, тому необхідно формувати більш дієву, гнучку та ефективну систему ведення державної політики збереження біорізноманіття. Втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Як наслідок, проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення. Запропоновано основні заходи удосконалення державної політики збереження біорізноманіття.

The substantive provisions of public policy realization on the whole and public policy of biovariety maintainance in particular have been investigated. The basic instruments of realization of public policy, its personal touches, base public principles and basic stages have been learned. The special attention is spared an author international conventions of maintainance of biovariety, as to the important instrument of adjusting of public policy of biovariety maintainance. As after scales and intensity of the use of resources, Ukraine is leader the entire developed countries of the world and occupies the first place in Europe, that is why it is necessary to form more effective, flexible and effective conduct public policy system of biovariety maintainance. The Interference with nature put under a threat life of many types of zoons, plants and poultries. As a result, the problem of maintainance of biovariety became in Ukraine, as never, actual and vitally important for separate kinds which are on a limit. The basic measures of improvement of public policy of biovariety maintainance have been offered.

*Ключові слова: державна політика, біорізноманіття, інструменти, конвенції, суспільство.
Key words: public policy, biodiversity, tools, conventions, community.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна політика збереження біорізноманіття відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті. Саме вона дозволяє своєчасно виявити назрілі проблеми розвитку суспільства щодо використання природних ресурсів, аналізувати їх, встановлювати причини виникнення, складність, суперечливість і знаходити шляхи їх вирішення. Збереження біорізноманіття як державного багатства є одним із важливих напрямів загальнодержавної екологічної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування державної політики висвітлювалося у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В. Бакуменка, О. Дація, Д. Дзвінчука, М. Корецького, М. Брауна, А. Пала В. Тергичка та ін. Проте у напрямі збереження біорізноманіття є нечисельні напрацювання Н. Бондар, В.

Ковалья, О. Веклич, С. Поповича, Я. Мовчана, С. Генсірука та багатьох інших. Усе це зумовило продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити процес формування державної політики збереження біорізноманіття, виявити основні недоліки, запропонувати ефективні напрями її формування та здійснення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Процес розробки й впровадження державної політики є багатограним і різноплановим, тому, досліджуючи його, не можна застосовувати шаблони і кліше, оскільки кожна проблема потребує індивідуального розв'язання. Для аналізу в суспільних науках часто використовуються теоретичні класифікаційні підходи, схеми та моделі.

Насамперед розглянемо декілька важливих рис державної політики [1; 2] (з уточненням автора):

— державна політика є цілеспрямованою дією, а не випадковою, хаотичною поведінкою;

— політика — це те, що уряд дійсно робить, а не має намір чи тільки планує робити. Саме в такому контексті державна політика аналізується й оцінюється;

— політика охоплює напрями або моделі дій урядовців, а не окремі абстрактні рішення;

— політика містить не лише рішення з прийняття закону чи постанови, але й подальші заходи щодо їх втілення;

— не вся урядова політика може втілюватися в життя органами державного управління та державними службовцями. Сьогодні до виконання державних програм та надання послуг населенню все частіше на конкурсній основі залучаються приватні організації та індивіди;

— державна політика з'являється як відповідь на політичні вимоги або вимоги діяльності чи бездіяльності щодо певних питань, які надходять від громадян, представників груп інтересів, законодавців до урядовців та урядових агентств. Ряд вимог закликають до дії, а інші ще й уточнюють, яка саме дія є бажаною;

— державна політика може бути або негативною (уряд може вирішити не вживати ніяких заходів щодо деяких проблем), або позитивною (дії уряду з розв'язання певної проблеми);

— державна політика ґрунтується на законі і є легітимною. Члени сучасного демократичного суспільства сприймають фіскальні, регуляторні та контрольні дії уряду як легітимні, хоча легітимність — це необхідна, але недостатня умова ефективної політики. Інколи державна політика може масово порушуватись, як наприклад, розведення вогнищ на території природно-заповідних об'єктів, несанкціоноване полювання і т.д.;

— державна політика, на відміну від політики приватних організацій, ґрунтується на монополії держави на законний примус чи навіть насильство. Уряд має право ув'язнювати порушників, а приватні організації — ні;

— існує різниця між просто рішеннями та політикою. Уряд щодня ухвалює безліч рішень, продиктованих як політикою, так й обставинами. Водночас багато видів урядової діяльності зводяться до здійснення якоїсь політики, але самі вони не є політикою. Наприклад, рішення уряду підвищити митні тарифи не є свідченням політики протекціонізму. Скоріше його можна вважати реакцією на економічні умови, спрямовану на поповнення державного бюджету;

— особливістю здійснення державної політики збереження біорізноманіття є її мультинаціональний характер, ефективність якої залежить від об'єднання зусиль урядів різноманітних держав світу.

Сучасній науці управління притаманне становлення і розвиток підходу, що дістав назву "аналіз політики". Аналіз політики визначається канадським ученим Л. Палом як кваліфіковане застосування інтелекту до вирішення суспільних проблем, осмислення політики, яке спирається на багатогалузеву основу, що охоплює як природничі, так і суспільні науки [3].

Спочатку цей методологічний підхід до дослідження широкого кола обставин і чинників кількісного та якісного характеру (економічних, політичних, соціальних, організаційних, інформаційних), пов'язаних з реалізацією запропонованих курсів дій, виник як узагальнений інструментарій формування та обґрунтування програмно-цільових рішень, але зараз фахівці розуміють під ним всю сукупність сучасних методів обґрунтування державних рішень. За визначенням американського вченого Е. Квейда, це будь-який вид аналітичних досліджень, які генерують і відображають інформацію таким чином, щоб покращити основу для винесення суджень керівниками, відповідальними за розробку політики [2].

Розрізняють теоретичний та прикладний аналіз політики. Завдання першого — це зрозуміти та пояснити політику, а другого — оцінити та змінити її. В аналізі політики найважливіша роль відведена оцінці управлінських впливів на суспільство, що спирається на застосування раціональної моделі прийняття рішень. Основними предметами оцінювання є потреби, процеси, наслідки та ефективність управлінських рішень. На думку російського вченого А. Воронкова, аналіз політики розроблений спеціально для обґрунтування рішень в сфері державного управління та покликаний доповнити або замінити більш формалізовані засоби системного аналізу і дослідження операцій [4].

Важлива особливість державної політики збереження біорізноманіття — це її міжнаціональний характер. Не можна зберігати рослинний і тваринний світ лише у межах однієї країни, тим більше регіону. Межі екосистем, природних ландшафтів та біологічних видів зазвичай не збігаються з кордонами окремих держав. Охорона окремих видів у певних країнах малоєфективна, необхідна об'єднати екосистеми в цілому. Знищення природних багатств або надмірна експлуатація певного біологічного виду в одній державі негативно впливає на стан цього виду в сусідніх країнах, а в деяких випадках наносить шкоду в глобальному масштабі.

Одним із інструментів збереження біорізноманіття є міжнародні екологічні конвенції, які допомагають державам діяти згоди у досягненні загальної мети. Серед основних, варто назвати такі:

I. Конвенція про біологічне різноманіття (КБР), підписана у 1992 році у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 168 державами світу, чинна з 1993 року. КБР має 196 договірних сторін, до яких Україна приєдналась у 1994 р. КБР має на меті збереження ресурсів живої природи на глобальному рівні, і запроваджує термін "біорізноманіття". Цей термін означає комплексний підхід, який дає не тільки наукове означення, але й бере до уваги соціальні і економічні виміри. Життя на Землі є частиною системи взаємопов'язаних між собою компонентів, ідея біологічного різноманіття виражає необхідність існування різноманітності екосистем, біологічних видів та генів.

Сторони конвенції погодилися розробляти і поєднувати свої національні стратегії збереження біорізноманіття як для систем, видалених з природного місця існування *ex situ*, так і для таких, які знаходяться у природному оточенні *in situ*. Вони домовились про стале використання біоресурсів, впровадження оцінки впливу на навколишнє середовище і забезпечення рівноправного доступу до генетичних ресурсів і біотехнологій.

Сторони Конвенції взяли зобов'язання підготувати національні стратегії збереження та сталого використання біорізноманіття. Цей термін вже набув поширення в міжнародних відносинах і в політиці, який вживають урядові установи, засоби масової інформації і широкі кола зацікавленої громадськості [5].

II. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення (Рамсарська конвенція). Підписана в Рамсарі (Іран) у 1972 році, конвенція об'єднала зусилля 127 держав та створила основу для міжнародної співпраці з метою збереження і раціонального використання водно-болотних угідь та їх ресурсів. Одним із зобов'язань сторін є номінація території для включення їх у Рамсарський список водно-болотних угідь міжнародного значення. Наразі такий статус набуло 1085 водно-болотних угідь із загальною площею 82,1 мільйонів гектарів. Управління цими територіями організовано так, щоб їхній "екологічний стан" був незмінним [6].

III. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1972 році. Зараз вже понад 150 країн підписали цей документ. Це найбільш універсальний міжнародний правовий інструмент захисту культурної і природної спадщини. Сторони Конвенції вважають, що об'єкти культурної і природної спадщини в окремих державах мають виняткову важливість та міжнародне значення. У зв'язку з цим, їх захист і збереження має взяти на себе міжнародна спільнота.

Уряди спільно визначають об'єкти спадщини і проводять їхнє поглиблене дослідження та оцінку. Після схвалення Комітетом з всесвітньої спадщини вони включаються до Списку об'єктів всесвітньої спадщини. Об'єкти групують на природні, культурні і змішані — природно-культурні, а також на нову категорію — культурні ландшафти. З 28 об'єктів всесвітньої спадщини в країнах Європи, позначених як природні та змішані природно-культурні об'єкти, найбільш відомою є Біловезька Пуща, розташована в Білорусі та Польщі [7].

IV. Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин. Підписана в Бонні (Німеччина) у 1979 році, відома як Боннська конвенція. Полягає у збереженні мігруючих видів тварин під час їх міграції. Документ вказує на необхідність міжнародної співпраці для їх захисту, а також на необхідні заходи щодо збереження мігруючих тварин та їхніх місць існування. Особливе значення приділяється таким видам, охорона яких вимагає співпраці декількох держав. Сторо-

ни конвенції обмінюються інформацією і координують свої дослідницькі та регіональні природоохоронні програми. Участь у Боннській конвенції доповнює участь у Рамсарській конвенції та Конвенції про біологічне різноманіття. З моменту набрання чинності, у листопаді 1983 року, число її країн-учасниць поступово зростає, і становить 103 країни [8].

V. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES). Підписана у Вашингтоні у 1973 році, встановлює міжнародний контроль над міжнародною торгівлею видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення. Вона вимагає державного ліцензування і сертифікації видів, призначених для торгівлі. У випадках, коли певному виду загрожує зникнення, CITES повністю забороняє їхній продаж [9].

VI. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Ця конвенція була підписана у Берні у 1979 році і є ключовим інструментом збереження біологічного різноманіття в Європі. Мета конвенції полягає у збереженні дикої фауни і флори та їх природного середовища існування. Сторони конвенції повинні на національному рівні впроваджувати заходи щодо управління популяціями дикої флори і фауни у відповідності до певних екологічних, наукових і культурних вимог [10].

Названа конвенція декларує створення мережі Емеральд, що складається з територій, які мають наукове і природоохоронне значення для Європи. Ці території тісно пов'язані з програмою Natura 2000. У 1989 році Постійний комітет Бернської конвенції запропонував створити цю мережу як частину заходів реалізації конвенції. У 1996 році комітет прийняв таке рішення, враховуючи рекомендації Керівного комітету, що мережа виграє від застосування "м'якого права" конвенції та від широкого географічного охоплення. Сьогодні число учасників мережі Емеральд нараховує близько 50 країн.

VII. Пан'європейська Стратегія біологічного і ландшафтного різноманіття. Цей документ, підписаний у 1995 році в Софії (Болгарія), пропонує проведення низки узгоджених заходів, спрямованих на збереження екосистем, природних місць існування та біологічних видів (включаючи їхнє генетичне різноманіття), а також природних територій європейського значення. Одна з найважливіших цілей Стратегії полягає у розвитку Пан'європейської екологічної мережі, яка складається з таких ключових елементів: утворення транзитних територій для мігруючих видів, запровадження коридорів між екологічними нішами, а також заходів, які сприятимуть поширенню та міграції видів [11].

Програма "Парки для життя" є першим міжнародним планом зі створення адекватної, ефективної та добре керованої мережі природоохоронних територій в Європі. Цей план дій передбачає включення у національне та регіональне планування природоохоронних районів. Таким чином підсилюється роль принципів сталого розвитку в таких галузях, як сільське і лісове господарство, транспорт і туризм. Природоохоронні території мають утворити інтегровану і взаємопов'язану екологічну мережу, яка включає екологічні коридори та буферні зони, які заповнюють істотні прогалини мережі.

Біологічне різноманіття України охороняється як національне надбання. Збереження і стаке використання біорізноманіття невід'ємна умова сталого розвитку держави та одна з пріоритетних складових екологічної політики. Розвиток заповідної справи є одним із пріоритетів державної політики України. Збереження природи для майбутніх поколінь здійснюється шляхом заповідання еталонних природних комплексів, які представляють усе багатство флори і фауни того чи іншого регіону.

Людська діяльність створює нові екологічні умови. Багато перемін відбувається так швидко, що види не встигають пристосуватися до них. Це призводить до численних втрат кількості видів рослин і тварин. Оскільки деякі види є ендемічними, їх зникнення на місцевому рівні означає суцільне вимирання.

У порівнянні з іншими частинами світу, значно більша кількість саме європейських видів перебуває під загрозою зникнення або вже зникли. Втрата місць існування, фрагментація, надмірна експлуатація та занесення екзотичних (чужорідних) видів вважаються основними загрозами біологічному різноманіттю.

Якщо виключити втручання людини за останні три тисячоліття, то зараз 80—90 % території Європи було б вкри-

то лісами. Решта земель складалася б із незайманих луків, гір і кришталево чистих річок. Діяльність людини призвела до істотних змін первинних ландшафтів шляхом інтенсифікації сільськогосподарської діяльності, знищення лісів, осушення боліт, зміни русел річок, розвитку гірничо-добувної промисловості, дорожнього будівництва та урбанізації.

Як наслідок, рівнинні та низинні лісові масиви, водноболотні угіддя зникли в багатьох країнах. Багато видів тварин і рослин змушені шукати притулку на порівняно невеликих ізольованих ділянках. Подолати цю небезпеку можливо за умови дбайливого ставлення та розумного управління природними багатствами.

Україна належить до країн з дуже великими обсягами та високою інтенсивністю використання природних ресурсів. Цьому сприяє як наявність їхніх значних багатств, так і сприятливі умови для їх експлуатації. Хоча займаючи близько 6 % площі Європи, Україна володіє приблизно 35 % її біорізноманіття, проте, під впливом господарської діяльності стан біоти в нашій країні зазнав катастрофічних змін (розорано унікальні степи, ліси на значних площах викорчовано і замінено на сільськогосподарські угіддя, осушено багато боліт). За масштабами та інтенсивністю використання ресурсів, Україна випереджає всі розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. Таке насильницьке втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення.

Виділяють кілька інструментів державної політики (рис. 1): інформаційний, фінансовий, владний, структурний.

Охарактеризуємо коротко наведені інструменти. Інформаційний інструмент здійснення державної політики відносять до м'яких засобів впливу; фінансовий, що може здійснюватися як м'якими (пільги, дотації, дозволи, цільові інвестиції), так й жорсткими (заборони, штрафи, ліміти, тарифи) засобами впливу; владний (здатність держави забороняти і дозволяти), що переважно передбачає жорсткий вплив (законодавство та адміністрування); структурний, який передбачає використання власних державних організаційних засобів втілення політики в життя, тобто державних організацій, установ та підприємств [2].

Цілі держави (особливо у збереженні біорізноманіття) обумовлюють відповідні напрями ведення державної політики. Для України характерним є визначення цілей її політики з ґрунтуванням на таких базових суспільних цінностях [2]:

- державність, добробут населення та національна безпека;
- людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством;
- європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії;
- послідовне утвердження гуманістичних і правових засад розвитку суспільства, поваги й толерантності, професійності й авторитету, добродійності й шляхетності у відносинах між людьми, становлення громадянського суспільства.

Впровадження у життя державної політики є надзвичайно відповідальним моментом усього процесу аналізу, адже політика й управління є тісно взаємопов'язані. Державне управління є своєрідною формою і засобом практичного втілення в суспільну практику державної політики. Для дослідження сутнісно-функціональних особливостей державного управління методологічно важливим є застосування теорії ризику, мережевого планування й управління як системи органів та установ, призначених здійснювати рішення влади. У контексті європейської інтеграції України перспективним є виокремлення принципів державного управління, спільних для країн Західної Європи; надійність і можливість прогнозування (правова впевненість); відкритість і прозорість; звітність; ефективність і результативність.

Загалом аналіз політики складається з трьох головних етапів: аналіз проблеми; аналіз розв'язання проблеми; обговорення аналізу (кваліфіковане пояснення суті поради замовників).

Систематизація класифікації процесу політики дає змогу виокремити такі його характерні етапи:

- усвідомлення проблеми (її формулювання);
- пошук варіантів (альтернатив) у розв'язанні проблеми;

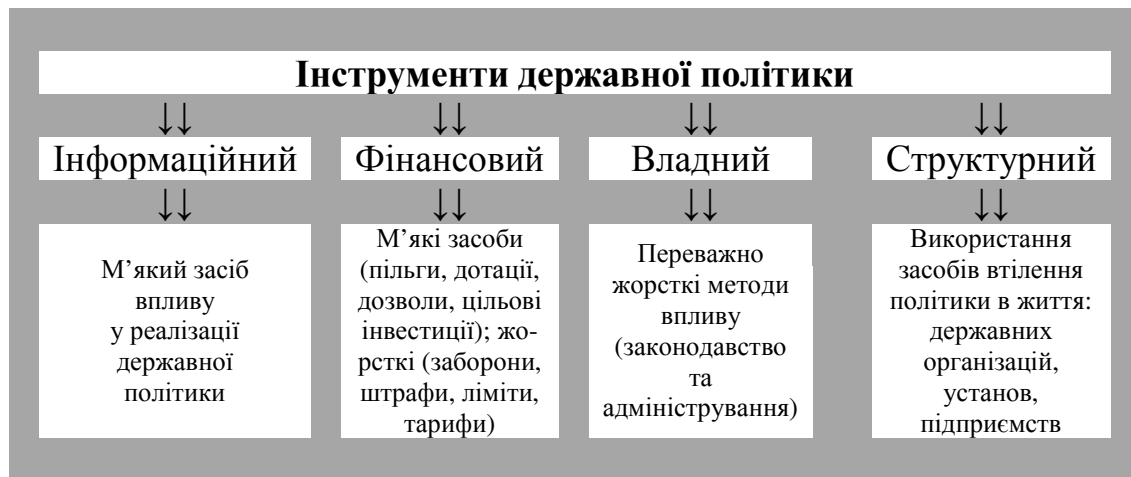


Рис. 1. Інструменти державної політики

- прийняття рішення;
- впровадження;
- результат, оцінка;
- аналіз політики як зворотній зв'язок.

Для оцінювання результатів політики застосовують різні типи критеріїв, але найвідоміші з них: ефективність, продуктивність, адекватність, справедливність, відповідність, результативність, економічність. Важливим є розмежування ефективності як співвідношення між витратами на проведення політики та досягнутими результатами і результативності як міри досягнення проголошених цілей політики, що показує, наскільки результати наблизились до задекларованих цілей політики. В оцінюванні результативності й ефективності переважно застосовуються два методи: аналіз вигод-витрат та аналіз витрат і результативності, або аналіз ефективності [2].

Програмний аналіз, який на сьогодні розглядається як один із напрямів аналізу політики, застосовується для перевірки обґрунтованості урядових програмних рішень та відповідності їх результатів. Він здійснюється в різних формах на основі різноманітного методичного інструментарію. Такий аналіз є одним з основних елементів програмно-цільової організації поряд з побудовою програмних структур і використання програмно-цільових систем управління. Для порівняння програмних альтернатив використовують методи типу "витрати-користь", які передбачають кількісне відображення витрат та їх зіставлення з очікуваними результатами.

ВИСНОВКИ

Таким чином, державна політика збереження біорізноманіття має складний та інтегративний характер. Державна політика (як вплив на повсякденне життя суспільства) виступає підсумком великої кількості програм, законодавчих дій та організаційних взаємодій. Ефективною державна політика збереження біорізноманіття може стати лише за умови об'єднання зусиль урядів багатьох країн світу у напрямі невиснажливого використання ресурсів природи, розумного заповідання територій, залучення інноваційних інструментів та стимулювання. Важливим інструментом у руках уряду щодо збереження біорізноманіття є підписання різноманітних конвенцій про збереження природи. Проте всі ці механізми повинні діяти фактично і ґрунтуватися на розумінні того, що біорізноманіття є невід'ємною умовою існування не лише генофонду рослинного і тваринного світу, але й самої людини, усього суспільства.

Література:

1. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і здійснення в Україні / В. Тертичка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 750 с.
2. Державне управління: курс лекцій / за заг. ред. Д.І. Дзвінчука. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — Івано-Франківськ: місто НВ, 2012. — 616 с.
3. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / Леслі А. Пал; пер. з англ. — К.: Основи, 1999.
4. Воронков А.А. Методы анализа и оценки государственных программ в США / А.А. Воронков. — М.: Наука, 1986. — 190 с.

5. Конвенція про біологічне різноманіття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.biodiv.org>

6. Конвенція про водно-болотні угіддя [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ramsar.org>

7. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext>

8. Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cms.int>

9. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cites.org>

10. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/104.htm>

11. Пан'європейська Стратегія біологічного і ландшафтного різноманіття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/Biodiversity/Default_en.asp

References:

1. Tertychka, V.V. (2002), Derzhavna polityka: analiz I zdiicnennia v Ukraini [Public Policy: Analysis and Implementation in Ukraine], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Dzvinchuk, D.I. (2012), Derzhavne upravlinnia: Kurs lektsiy [Public Administration], 2nd ed, misto NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
3. Pal, L.A. (1999), Analiz derzhavnoi polityky [Analysis of State Policy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
4. Voronkov, A.A. (1986), Metody analiza i otsenki gosudarstvennykh program v USA [Methods of analysis and evaluation of public programs in the USA], Nauka, Moskva, Russia.
5. Convention (1992), "On Biological Diversity", available at: <http://www.biodiv.org> (Accessed 15 February 2014).
6. Convention (1972), "On Water-Swamp Lands", available at: <http://ramsar.org> (Accessed 15 February 2014).
7. Convention (1972), "On the Protection of the World Cultural and Natural Heritage", available at: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext> (Accessed 15 February 2014).
8. Convention (1979), "On the Conservation of Migratory Species of Wild Animals", available at: <http://www.cms.int> (Accessed 15 February 2014).
9. Convention (1973), "On International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna endangered", available at: <http://www.cites.org> (Accessed 15 February 2014).
10. Convention (1979), "On the Conservation of Wild Flora and Fauna and Natural Habitats in Europe", available at: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/104.htm> (Accessed 15 February 2014).
11. Convention (1995), "Strategy Pan-European Biological and Landscape Diversity", available at: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/Biodiversity/Default_en.asp (Accessed 15 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 16.02.2014 р.